

*С.Макеєв,
доктор соціологічних наук*

ПОСЕЛЕНСЬКА СТРАТИФІКАЦІЯ ЖИТТЄВИХ ШАНСІВ

Якщо не без підстав знехтувати запитанням про те, чи має кінцеву мету історія – зважаючи на існування кількох рівнопереконливих відповідей, що, утім, істотно відрізняються, – і якщо прийняти неминучі застереження, що ними супроводжуються такого роду відповіді, то можна, ідучи за Р.Дарендорфом, приєднатися до переконання, що ніколи ще люди в Європі та Північній Америці не жили так добре, як на початку ХХІ ст. (він, власне, наслідував оцінку англійського прем'єр-міністра середини минулого століття). Причому в соціологічному контексті констатація “жити добре” означає, згідно з Р.Дарендорфом, цілком певну річ – мати забезпечене невід'ємними свободами право доступу до якомога ширшого вибору життєвих шансів і можливостей [1, с. 13–17].

Останні, проте, дефіцитарні, можна сказати, “за природою”: їх неможливо розподілити ані порівну, ані відповідно домаганням індивідів чи спільнот. Неминучим результатом виявляється стратифікований доступ й неоднакове володіння життєвими шансами і можливостями індивідів з різним соціальним статусом, різного віку, сімейного стану і т. ін. Те, яким є ступінь диференціації, встановлюється виключно емпірично, стосовно конкретного суспільства на тому чи іншому етапі його еволюції.

Прийоми оцінки стратифікації. Найдоступнішим, але аж ніяк не найпростішим, є, звичайно ж, опитування населення. У цьому випадку констатуються думки респондентів щодо того, якою мірою їм доступні ті чи ті життєві шанси. В наукових публікаціях показано, що опитувані досить чітко проводять розмежування між життєвими шансами і, наприклад, калібруванням важливості для себе

особисто якихось соціальних благ [2, с. 37]. До анкети ініційованого Інститутом соціології НАН України в 2006 р. нового проекту “Громадська думка в Україні” включено 20 суджень, з якими респонденти повинні були погодитися чи не погодитися повністю або ж частково. Наведемо як приклад два такі судження: “У мене є можливість повністю задовольняти свої потреби в продуктах харчування”; “У мене є можливість жити краще, ніж мої батьки”. Розподіл отриманих відповідей являє собою ієрархію шансів і можливостей за критерієм доступності. Неочевидна передумова, з якої ми при цьому виходимо, полягає в тому, що індивіди добре відчують й здатні раціонально оцінити власну життєву ситуацію саме в запропонованому аспекті.

Для даної публікації вибрано один з можливих стратифікаційних зрізів – територіально-поселенський. Не йдеться про те, щоб підтвердити поширене (хто ж цього не знає?) уявлення про те, що соціальні й матеріальні блага зосереджені переважно в міських поселеннях, і чим вони більші, тим вища концентрація цих благ. Передбачається, що доступ до шансів і можливостей якимось особливим, зрештою передбачуваним, але не повністю конкретизованим, чином розподілений між столицею, великими містами, малими містами і сільською місцевістю. Завдання в тому й полягає, щоб з’ясувати, яким саме чином.

І ще одне попереднє роз’яснення. Згідно з даними останнього перепису населення, приблизно по третині громадян країни проживають у великих містах, малих містах (до 50 тисяч жителів) і в сільській місцевості. Зрозуміло, оцінка доступності шансів і можливостей реально варіюється не тільки залежно від місця проживання, а й від рівня освіти або, скажімо, добробуту опитуваних. Тим паче, що у вибірці (N=1800, опитування методом роздавання анкет для заповнення проводилося в квітні та травні 2006 р.) серед жителів сільської місцевості середню освіту мали 59%, у великому місті – 38%, у малому місті – 37%, у столиці України – 20%, а до бідних себе відносили 26% на селі, 19% – у малому місті, 17% – у великому і 7% у

Києві. Тобто розшарування за цими ознаками досить суттєве. Ідеальною була б ситуація, коли опитуються категорії індивідів, що розрізняються виключно за місцем проживання. Проте обсяг вибіркової сукупності в обстеженні 2006 р. не дає змоги контролювати названі змінні (а також вік), і тому в поселенську стратифікацію вкорінений також і їхній вплив.

Для узагальнення первинних даних використано аналіз відповідностей (*correspondence-analyses*) в пакеті програм “Excelstat”. Вони являли собою матрицю, в рядках якої були короткі формулювання шансів і можливостей, в колонках – типи населених пунктів, а клітини таблиці заповнювалися частотами відповідей респондентів, повністю й певною мірою згодних з пропонованим судженням.

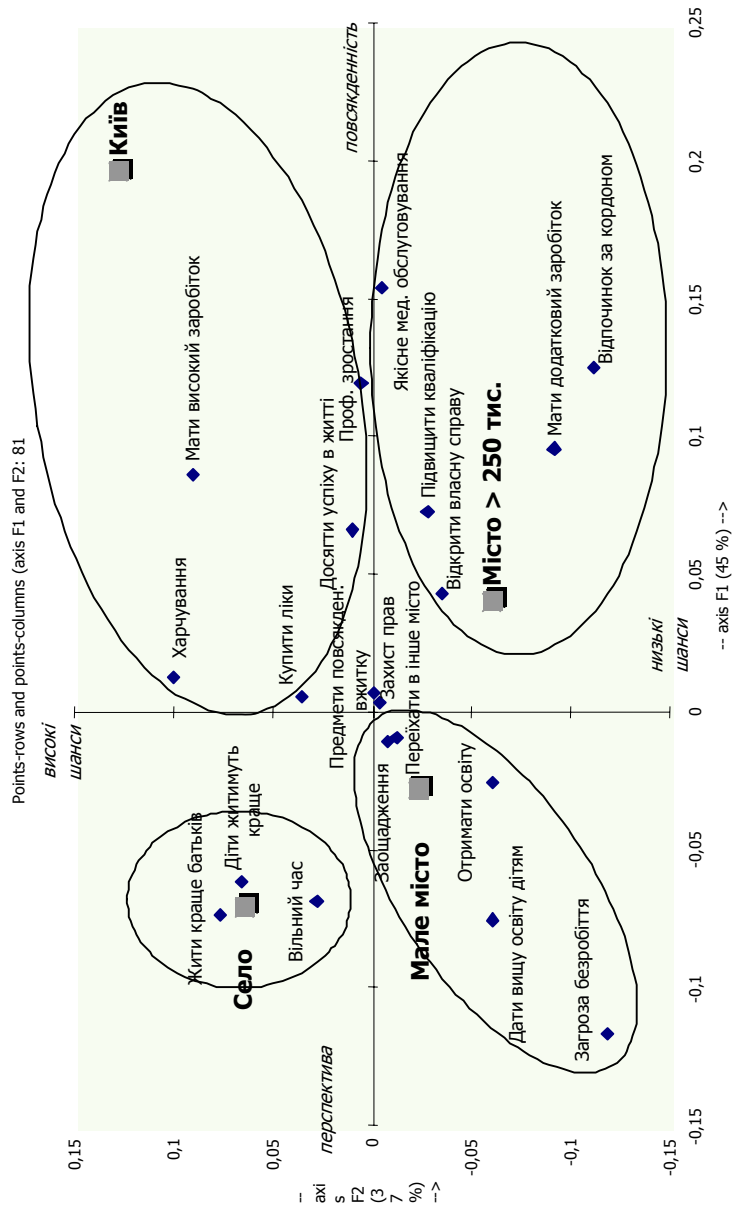
Опис результатів. Отриманий у результаті статистичної обробки простір розподілу шансів і можливостей між різними типами поселень (*рис.*) дає підстави сформулювати низку обґрунтованих тверджень.

По-перше, шанси оцінюються опитаними диференційовано: частина віднесена респондентами до розряду високодоступних, інші – середньодоступних і треті зараховані до низькодоступних шансів. До високодоступних можливостей належать розташовані на рисунку над горизонтальною розділовою лінією. Їх 8 з 20: задовольняти потреби в продуктах харчування, мати високий заробіток, жити краще за батьків, влаштувати життя дітей краще, ніж власне, організувати вільний час відповідно до своїх інтересів, купувати необхідні ліки, досягти успіху в житті і просуватися по службі та в професії.

П'ять шансів і можливостей, локалізовані практично на горизонтальній лінії, визначені респондентами як середньодоступні: робити заощадження, переїхати жити в інший населений пункт, захистити свої права, задовольняти потреби в предметах повсякденного попиту і можливість одержувати якісне медичне обслуговування. І, нарешті, сім шансів і можливостей вважаються жителями України сьогодні відносно маловірогідними: отримати омріяну освіту,

Рисунок

Доступність життєвих шансів за оцінками жителів різних поселень

надати дітям вищу освіту, підвищити кваліфікацію, відкрити власну справу, мати додатковий заробіток, відпочивати за кордоном, стати безробітним.

По-друге, індивіди, що живуть у різних типах поселень, по-різному оцінили доступність життєвих шансів і можливостей. На рисунку це подано гранично наочно: типи поселень розташовані в різних квадратах простору ознак, утворених перетином горизонтальної та вертикальної ліній. Причому якщо вертикальна лінія репрезентує ієрархію доступності шансів, то горизонтальна розвертає простір дилеми “майбутнє/перспектива – сьогочасне/повсякденність”. У результаті столиця України і велике місто ніби привласнюють шанси і можливості, що здійснюються у нинішній момент часу, а жителі сіл і малих міст значно більшою мірою орієнтовані на реалізувані в найближчій або віддаленій перспективі: на рисунку вони ліворуч від вертикальної лінії.

Столиця України репрезентує простір матеріального і соціального комфорту. Проживаючи тут, найбільш висока вірогідність мати високий заробіток, а отже, і задовольняти відповідно до своїх уявлень про гідне і необхідне потреби в продуктах харчування і ліках. Загалом Київ якраз те місце, де досягаються життєвий і професійний успіх, де індивід насамперед реалізує себе в особистісному й трудовому планах. Можна сказати й інакше: кияни високо оцінюють доступність усіх включених до анкети можливостей, але перелічені – найвище.

Великі, з населенням понад 250 тис. жителів, міста також розташовані в площині концентрації благ, що задовольняють поточні потреби. Хоча вони зараховані опитаними до категорії відносно низько доступних, але вірогідність доступу до них вища саме тут – чи йдеться про перспективи мати додатковий заробіток, чи провести відпустку в іншій країні або відкрити власну справу. Отже, бути спроможним, причому в обох значеннях слова – в суто фінансовому і відбутися як професіонал, – вірогідніше в найбільших населених пунктах.

Ліворуч від вертикальної лінії на рисунку – площа перспективних благ і можливостей, в якій локалізовані малі міста й сільські поселення. Її особливість полягає в дистанційованості від поточних повсякденних благ, нею наче “захоплюється” горизонт очікувань. Загроза безробіття не віднесена опитаними до дійсно реальних, але вірогідніша вона для жителів малих міст з і так не надто широкою номенклатурою місць праці в даних поселеннях. Доступність освіти для себе і для дітей усе ще обмежена, але надія вчитися і вивчитися володіє тими, хто там живе.

Мешканці сільської місцевості “привласнили” три можливості: жити краще за батьків, забезпечити можливість кращого життя своїм дітям й організувати вільний час на свій розсуд. Останнє означає, що вільний час не є проблемою для селян – як внаслідок відсутності відповідної інфраструктури, так і особливостей способу життя. Водночас їх не полишає упевненість, що зміни на краще відбуваються, а незворотність таких зрушень забезпечить й змістовніше життя підростаючим поколінням.

Огляд результатів обробки відповідей респондентів приводить до двох основних висновків. Передусім диференційоване ставлення до доступності благ і можливостей, а водночас і їх дещо своєрідний “розподіл” між тими, хто проживає в різних типах поселення, свідчить про те, що індивіди реалістично оцінюють власну життєву ситуацію. Асиметрія доступності благ далі репрезентується дилемою “перспектива – повсякденність”, в якій городяни констатують доступність благ повсякденного існування, а жителі сіл і малих міст, якщо і не виключаються з права доступу до них, то вельми обмежені в такому праві, покладаючись на трансформацію до кращого стану речей у найближчому або віддаленому майбутньому.

Література

1. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою. – К., 2006.
2. Оксамитная С., Бродская С. Социальный класс как фактор дифференциации жизненных шансов // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 4.